

SİRİHİNDİ

(bk. İMÂM-ı RABBÂNİ).

SİRİDERYAOrta Asya'nın
en büyük akarsularından biri.

Tanrı dağlarından kaynağını alan Narinderya ile Karaderya'nın birleşmesi sonucu meydana gelir. Bu iki kol arasında kalan kesime Türkçe'de "iki su arası" anlamına gelen Farsça Miyân-Rûdân adı verilmiştir. Nehrin, kökeni ve anlamı bilinmeyen adı Sir'in (Siri) ise Plinius'un kullandığı Silisle aynı kelime olduğu kabul edilmektedir. Eski Türkler'in Yıncügüz, Moğollar'ın Gul Serikun ("soğuk ırmak", Kazvî'nî'de Gul Zeryûn), Grekler'in Yaksartes, Romalılar'ın Oxus ("boğa", Türkçe Ügüz'den) ve Araplar'ın Seyhun dedikleri nehir ayrıca çevresindeki başlıca şehirlerin adlarıyla da anılmıştır. Siriderya'nın belli başlı kolları olarak Çirçik, Keles ve Aris sayılabilir.

Siriderya'nın boyu olarak kabul edilen 2865 kilometrelik uzunluk, Narinderya ile Karaderya'nın Özbekistan'da birleştiği noktadan döküldüğü Aral gölüne kadar olan mesafedir. Siriderya eskiden tamamen Sovyetler Birliği sınırları içerisinde kalırken günümüzde birkaç ülkeyi ilgilendiren bir nehir durumuna gelmiştir. Kaynakları Kırgızistan sınırları içinde bulunan nehir, önce Özbekistan, ardından Tacikistan ve daha sonra tekrar Özbekistan sınırları içinde akar; böylece aynı ülkeye iki defa girmek suretiyle dünya nehir coğrafyasının (potamoloji) ender örneklerinden birini meydana getirir. Özbekistan'ı terkettikten sonra Kazakistan topraklarına geçen nehrin bütün çığırının en büyük kısmı bu ülke sınırları içerisinde. Suyun en büyük debisi de Fergana havzasından çıkışında kaydedilmiştir (730 m³/saniye); Aral gölüne yaklaştığı kesimlerde ise su miktarı düşer (430 m³/saniye). Burada dünyanın başka bölgelerindeki nehirlerin aksine suyun gittikçe azalması dikkat çeker. Bunun başlıca etkenleri kar ve buzullarla beslenen bol sulu kollarının sadece yukarı kesiminde bulunması, çöl bölgelerini katederken şiddetli buharlaşmanın etkisiyle su kaybetmesi ve Sovyetler zamanında açılan pek çok kanal sebebiyle geniş pamuk ve piriç tarım alanları için sularının aşırı miktarda kullanılmasıdır. Nehrin sularındaki aşırı kullanim son yıllarda Aral gölünün küçülmesine de sebep olmuştur.

İnsanoğlunun yaşadığı ve uygarlığın yükseldiği en eski bölgelerden biri olan Siriderya havzasının iskân ve kültür tarihi açısından önemi eski çağlardan beri süregelmektedir. Milâttan önce III. binyılın başlarında Mezopotamya uygarlıkları gibi kadim iki nehir arası uygarlığının izlerini taşıyan bu bölgede Elam ve Sumerler'i anımsatan ve dilleri yapı itibarıyla Sumerce'ye benzeyen kavimler, Ortaçağ'da ise Oğuzlar yaşıyordu (ayrıca bk. MÂVERAÜNNEHİR). Nehrin delta kesimindeki Cankentkale harabelerinin ait olduğu sanılan Yenikent gibi şehirlerin İslâm döneminde mi yoksa Gök-türk döneminde mi kurulduğu meselesi Barthold ile Tolstov arasında tartışma konusudur (Esin, s. 65). Siriderya'nın orta mecrasındaki Süt kent, bir cuma camisi etrafında gelişen İslâm şehirlerinin en tipik örneklerinden birini teşkil eder (a.g.e., s. 159).

Türk edebiyatının en önemli eserlerinden olan Dede Korkut hikâyelerinin Siriderya kıyılarında cereyan etmesi ve Ahmed Yesevî'nin kurduğu Yeseviyye tarikatının ilk önce bu nehrin çevresinde gelişmesi, Siriderya havzasının kültür tarihi açısından önemini ortaya koyan başlıca örneklerdir. Gerçekten Türk devlet ve hanlıkları buralarda kurulmuş, büyük düşünürler ve önemli eserler burada ortaya çıkmıştır. Amuderya boyunca Buhara, Semerkant gibi kültür merkezleri; Siriderya boyunca büyük âlim Fârâbî'nin doğduğu yer olan Otrar, Cend, Aşnas, Karnak, Özkent, Sığanak (Sığnak, Suğnak), İsficâb (Sayram), Üsrûsene, Yesi, Savran (Sabran, Sepren), Barçınlîkent (Barçkend), Yenikent (Yengikent), Süt kent gibi Türk şehir yerleşimlerinin başlıca bölgesi burası olmuştur. Türk yurdu olarak tanımlanan bölge tarihî İpek yolu güzergâhı üzerindedir. Bölgenin tarihî ve kültürel önemi Eskiçağ tarihçileri ve İslâm müellifleri dışında yakın zaman araştırmacılarının eserlerinde de ele alınmış olmakla beraber tarihî araştırmalar henüz yeterli değildir. İskit, Hun, Kanglılar ve Oğuz gibi Türk kavimlerinin ana yurdu olarak "Kent Türkleri" tanımlamasının da işaret ettiği üzere yerleşik Türk kültürünün sahillerinde mekân bulduğu Siriderya, Türk kültür tarihinin önemli arkeolojik merkezlerinden biridir.

X. yüzyılda Siriderya'nın, sularının hızlı aktığı ve kışın donduğu yukarı kesimleri hariç gemiciliğe elverişli olduğu bilinmektedir. Rus yönetimi döneminde 1982 yılına kadar nehrin aşağı kısmında gemi işletmeciliği yapılıyordu ve "Aral gölü donanması" gemilerinin demirleme yeri Ka-

zalinsk kasabası limanıydı. Günümüzde kayıklarla yürütülen küçük çaplı bir ulaşım hizmeti sürdürülmektedir. Siriderya'nın ve kollarının sularından tarımda faydalanılması daha çok yapımı XIX. yüzyılda gerçekleştirilen çok sayıdaki kanalla mümkün olmuştur. Sulama kanallarının tarihini Ortaçağ'a kadar indiren bilgiler sadece bir tek kaynakla sınırlıdır. Bu sebeple kanalların eskildiği görüşü fazla inandırıcı bulunmamaktadır (İA, X, 567).

BİBLİYOGRAFYA :

Talip Yücel, *Asya Coğrafyası I*, Ankara 1960, s. 165, 181; S. P. Tolstov, *Po drevnim deltam Oksa i Yaksarta*, Moskva 1962; V. L. Şults – R. Maştarov, *Orta Asya Hidroğrafisi*, Taşkent 1969; Emel Esin, *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*, İstanbul 1978, s. 25, 65, 159, 179; Dâna Moldabayeva, "Sir Derya Havzasının Türk Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, sy. 35, Ankara 2005, s. 1-16; W. Barthold, "Sir-Derya", *IA*, X, 566-568; a.mlf. – [C. E. Bosworth] – Catherine Poujol, "Sir Darya", *EI*² (Fr.), IX, 684-686.

ABDULLAH MUHAMMEDCANOV

SİRKAT

(bk. HIRSIZLIK; İNTİHAL).

SİROZ

(bk. SEREZ).

SİSAMEge denizinde
Yunanistan'a ait bir ada.

Ege denizinin güneydoğusunda Rodos, Midilli ve Sakız'dan sonra dördüncü büyük ada olan Samos'un Türkçe adıdır. Türkiye sahillerine yakın adalar arasında yer almakta olup Kuşadası kıyılarına 1,2 mil mesafededir. Yüzölçümü 476 km², uzunluğu doğu-batı istikametinde 50 km., genişliği kuzey-güney yönünde en fazla 19 kilometredir. En yüksek yeri batı tarafına yakın Kerkis (Kerketeus) tepesidir (1434 m.). Türk kaynaklarında Sisam, Susam, Arap coğrafyacıları tarafından Sâmü, Sâm, Sâmîs / Şâmîs şeklinde zikredilmiştir. Yapılan kazılarda Sisam adasının İstanbul ve Anadolu kıyılarıyla doğrudan ilişkili olduğunu gösteren, erken dönem Bizans İmparatorluğu'na ait (IV ve VII. yüzyıl) tarihî eserler tesbit edilmiştir.

Adadaki yerleşme tarihi antik dönemlere kadar iner. Erken Neolitik çağa ait kalıntılara Tiganion Limanı civarında rastlan-